
Masaryk a Bernstein

KAREL HRUBÝ*

Basilej, Švýcarsko

Masaryk and Bernstein

Abstract: This paper presents parallel criticism on Marx's theory by two different thinkers at around the end of the 19th century: Thomas G. Masaryk – a Czech philosopher and author of *The Social Question* (1898) – and Eduard Bernstein, a theorist of German Social Democracy, author of *Evolutionary Socialism* (in German: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe der Sozialdemokratie*, 1899). Starting from a different philosophical point of departure, Masaryk and Bernstein came to the same conclusion that Marx's theory needed philosophical, economic, social and psychological revision. Bernstein and Masaryk rejected the materialistic conception of history, as well as the theory of class struggle and of the early collapse of capitalist system. They both concluded that revolution was unnecessary and that socialism could be achieved by a process of gradual reform by parliamentary means.

Sociologický časopis, 1998, Vol. 34 (No. 4: 437-451)

Proti proudu

Masaryk a Bernstein – dva z mnoha kritiků marxismu, kteří mají podnes aktuální význam. Jejich myšlenky, překrucované a potlačované diktaturami a ideologiemi nacismu a komunismu, mají po stu letech mnohem větší vliv, než měly v době, kdy byly publikovány. Tehdy byli oba napadáni, a to nikoli jen z nepřátelských táborů, nýbrž i z kruhů jim blízkých. Masaryka obviňovali nesocialisté, že propaguje socialismus, Bernsteina zase napadali socialisté, že jej zradil. A přece se mělo nakonec ukázat, že opravdovost a poctivost jejich myšlení přinesla trvalejší plody než dogmatismus jedněch a slepá zaujatost druhých.

Ačkoli v jejich názorových východiscích byly značné rozdíly (Masaryk byl podle svého doznání stoupencem teisticky pojatého sociálního synergismu; Bernstein naopak vycházel z antropocentrického humanismu), a také jejich politické zaměření se lišilo (Masarykův realismus směřoval ke kulturní, mravní a sociální reformě společnosti na půdě demokracie, kdežto Bernstein jako příslušník marxistickou ideologií proniknuté strany se teprve po letech k reformistickému pojetí myšlenkově propracovával), v jejich závěrech nacházíme mnoho příbuznosti.

Na konci 19. století oba kritizují Marxův historický materialismus s jeho katastrofickým scénářem vývoje společnosti, odmítají teorii zostřujícího se třídního boje, užívání revolučního násilí, které je jim spíše destrukcí než cestou k zlepšení lidského údělu, oba požadují usilovat o reformu systému parlamentárními prostředky namísto snění o „komunistickém ráji“.

Oba také přisuzují konkrétnímu, individuálnímu člověku mnohem vyšší hodnotu než neosobním ekonomickým faktorům, které podle marxismu téměř fatalisticky určují

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Karel Hrubý, Thiersteinerrain 90, CH-4059 Basel, Switzerland.

vývoj společnosti a dějin. Nejblíže však jsou si oba kritikové Marxovy (a Engelsovy) teorie v tom, že socialismus musí být zdůvodněn morálně, že musí být garantem větší svobody a humanity na jedné straně a na druhé straně pak účinnou hradbou proti sociální křivdě a snižování lidské důstojnosti proti všem – i proti marxistické teorii!

* * *

Oba se narodili v roce 1850. Masarykova cesta šla přes kovářského učedníka na studie do Vídně a odtud na českou univerzitu do Prahy. Bernstein začal jako učedník a poté úředník v bance, než se stal politickým redaktorem sociálně demokratických listů. Zůstal po celý život eklektickým autodidaktem.

Jako dvaadvacetiletý se stal členem německé sociálně demokratické strany dělnické stojící pod vlivem Lassallovým. Roku 1879 ho Engelsův *Anti-Dühring* přivedl k marxismu. Po vydání zákona proti socialistům v roce 1878 odešel do Curychu, kde redigoval exilový časopis *Sozialdemokrat*. Ale i tam byl Bismarckovou vládou sledován; odešel proto do Londýna, kde blízce spolupracoval s Engelsem. V roce 1890 byl sice protisocialistický zákon v Německu zrušen, ale Bernsteinovi nebylo dovoleno vrátit se do vlasti. V knihovně Britského muzea v Londýně – ve stejných prostorách, v nichž připravoval Marx svou teorii historického materialismu – studuje Bernstein vývoj společnosti a konfrontuje svůj pohled s názory Marxovými. Dochází však k odlišným závěrům. Po Engelsově smrti (1895) své kritické názory publikuje nejdříve v řadě článků v časopise *Die Neue Zeit* (1896-1898). Později na podnět redaktora časopisu Karla Kautského (který s ním vedl o některých bodech polemiku a posléze se vlivem Bebelovým od Bernsteina odvrací) vydává v roce 1899 své kritické názory souborně knižně [Bernstein 1984]. Požaduje tu revizi některých Marxových omylů, což mu vynáší nadávku „revizionisty“, osočení ze zrady dělnického hnutí a socialismu a izolaci ve straně.¹ Sjezd v Hannoveru v roce 1899 se od jeho názorů hlasitě distancuje. Ani po roce 1901, kdy je mu konečně povolen návrat do Německa, nedaří se mu získat ve straně větší vliv. Je sice zvolen za poslance (1902-1918 a 1920-1928), ale do vývoje socialistické teorie už výrazněji nezasahuje. Umírá 18. prosince 1932 – krátce předtím, než se Hitler zmocní vlády.²

Teprve po II. světové válce se reformističtí socialisté znovu vracejí k jeho myšlenkám. Německá sociální demokracie konfrontovaná s „revolučním marx-leninismem“ (*nota bene* v pokleslé podobě stalinského teroru a imperialismu) se propracovává k novému programu, v němž se zřiká Marxových dogmat a přiklání se k prozíravě kritickým názorům Bernsteinovým. Godesberský program z roku 1959, po němž následuje posun na revizionismus a reformismus prakticky ve všech tradičních sociálně demokratických a socialistických stranách, je velkou satisfakcí Bernsteinovy alternativní koncepce socialismu, který se radikálně liší od komunistického utopismu, mocenského centralismu a státního donucovacího systému.

¹) Z nejvážnějších oponentů byli: Parvus (pseud. Alex. Helphanda) a Rosa Luxemburgová, která na Bernsteinovy názory reagovala spiskem *Sozialreform oder Revolution?* [Luxemburg 1899]. Také Plechanov a později Lenin revizionistický přístup Bernsteinův ostře odmítli.

²) Literatura o Bernsteinovi je velmi početná. Zmiňuji alespoň [Heimann a Meyer 1978, Grebing 1977, Meyer 1977, Gustafsson 1972, Miller 1964: 222nn, Schelz-Brandenburg 1992].

* * *

Masarykův zájem o sociální problematiku byl zřetelný od počátku jeho publicistické činnosti. Dotýká se jí už ve svém habilitačním spisu *Sebevražda* [Masaryk 1881],³ ale zejména ve svých pracích a projevech z počátku devadesátých let. V *České otázce* [Masaryk 1895] už dochází k vyhraněnému názoru, že řešení sociální otázky je základním úkolem činné humanity, která je mu smyslem českých dějin – tím se stává otázka sociální naléhavou součástí i otázky české.⁴

V polovině devadesátých let si Masaryk také uvědomuje, že otázka sociální není jen záležitostí politické praxe a sociální reformy společnosti, nýbrž že v dělnickém socialistickém hnutí se projevuje i silný vliv teorie marxistické, která ve svých základech (tj. v díle K. Marxe a F. Engelse) představuje názor cizí nejen duchu humanismu, na němž stavěl svou otázku po smyslu českých dějin, ale i duchu evropské filozofie. Ta je materialismem, dialektikou a nekritickým revolucionismem vedena k destruktivismu a historickému fatalismu. Před touto civilizační deviací chce varovat. Začíná soustavněji studovat (a kritizovat) spisy Marxovy a Engelsovy a věnuje pozornost i mladším marxistům. Seznamuje se při té příležitosti s články Eduarda Bernsteina v *Die Neue Zeit*, v nichž nachází nejen paralelitu názorovou, ale i zásadní příbuznost v hledání pravdy, padni komu padni!

Masaryk sledoval Bernsteinovy články velmi pozorně a některé jeho argumenty přejal i do své kritiky marxismu, již věnoval svou *Otázku sociální*. V prvním svazku knihy na s. 151 píše: „Bernstein ve svých člancích v *Neue Zeit* podává vůbec dosti pronikavou kritiku Marxe. Budeme se Bernsteina dovolávat častěji.“ [Masaryk 1947, I: 151].

Bernstein naopak se ve své knize *Die Voraussetzungen des Sozialismus* (1899) o Masarykovi a jeho knize nezmiňuje; je pravděpodobné, že ji v té době neznal (německy vyšla teprve v roce 1899, kdy Bernsteinova kniha byla už hotova). Mohl však znát Masarykovu brožuru *Die wissenschaftliche und philosophische Krise des gegenwärtigen Marxismus*, která vyšla jako německá verze Masarykova článku ve vídeňském časopisu *Die Zeit* v prvním čtvrtletí 1898. Na tuto brožuru Masaryk sám upozornil redaktora *Die Neue Zeit* K. Kautského, který byl tehdy s Bernsteinem v úzkém pracovním i přátelském vztahu (i když později v diskusi „o revizionismu“ se od něho distancoval).⁵ Lze mít zato, že Kautsky Bernsteina na to upozornil. Masaryk sám žádal v dopise z 18. května 1898 Kautského o sdělení Bernsteinovy adresy [Šolle 1995: 155-156]. Zda ovšem došlo k přímému kontaktu, nevíme. Lze však předpokládat, že i kdyby Bernstein Masarykovy názory v té době znal, sotva by v bouřlivé diskusi o revizionismu, kdy proti němu stála téměř celá

³) Na str. 62 je už formulován základ pozdějšího pojetí *Otázky sociální*: „Die ganze ‚sociale Frage‘ ist die Frage, ob wir wahrhaft sittlich und verständig werden wollen“.

⁴) O tom, jak se vyvíjel Masarykův zájem o socialismus a o jeho pozdější kritice marxismu, viz [Vozka 1930-1931; Modráček 1930, II: 91-98; Hoffmann 1988: 143-157; Beld 1975: 69-100; Čapek 1969: 96-97]. U Čapka je také Masarykův výměr vlastního socialismu: „Můj socialismus, to je jednoduše láska k bližnímu, humanita. Přeji si, aby nebylo bídy, aby všichni lidé slušně žili prací a v práci, aby každý měl pro sebe dost místa, *elbow-room*, jak říkají Američané. Humanita, to není bývalá filantropie: filantropie jenom pomáhá tu a tam, ale humanita hledí opravit poměry zákonem a řádem. Je-li toto socialismus, tož dobrá“ [Čapek 1969: 97]. Nejvydatnějším zdrojem je ovšem Masarykova dvousvazková kritika marxismu, *Otázka sociální* [Masaryk 1947].

⁵) Masarykův dopis K. Kautskému z 18. května 1898, v němž zaslání studie zmiňuje, otiskl Z. Šolle [1995: 155].

strana i jeho přátelé, považoval za účelné dovolávat se názoru profesora z nesocialistického tábora.

Materialismus

Z filozofických prvků marxismu byl oběma podezřelý zejména materialismus. Masaryk jej zcela odmítal; na materialistickém základě nelze vybudovat účinnou morálku, materialismus bez samostatného života duchovního je amoralistický a jednostranný. Bernstein naproti tomu, který po roce 1879 pod vlivem Engelsova *Anti-Dühringa* materialismus marxistické doktríny přijímal nejprve bez zřetelných výhrad, cítil brzy jeho úzké hranice a postupně se pokoušel o jejich překonání.

Masaryk, který k teorii marxismu přistupoval více z pozice filozofické, postřehoval Marxovu závislost na Feuerbachovi. Feuerbach sám vyšel z Hegelova panteismu a krok za krokem přecházel v materialismus. Kritikou náboženství přešel na pozici antropologickou: člověk a příroda jsou jediným univerzálním předmětem filozofie. Tento antropomorfismus Marx od Feuerbacha přejímá a s ním i naturalismus a materialismus [Masaryk 1947, I, par. 6]. Hlavní podíl na Marxově materialismu však přisuzuje Masaryk vlivu francouzského a anglického pozitivismu s jejich sklonem k objektivismu. „Objektivismus ovládá Marxovo myšlení všecko. Příkladem toho je teorie hodnoty. Marx vylučuje ze své teorie hodnoty jakýkoli element subjektivní, chce mít měřítko hodnoty jen objektivní, a proto hledá neosobní práci, která by se dala porovnávat a měřit čistě objektivně.“ [Ibid.: 117].

Marxismu podle Masaryka chybí psychologie – vědomí je chápáno jen jako odraz vnějšího světa. Ale myšlenka není jen odrazem, je víc, je samostatným fenoménem, který na svět působí, je schopna ho přetvářet. Marx redukuje všechny síly sociální a historické na hospodaření, ekonomický materialismus vede k prohlášení individuálního vědomí za iluzi [Ibid.: 199]. Uznává se jen vědomí třídní, kolektivní [Ibid.: 202]. Masarykovi však vývoj historický je vývojem člověka vědomého – je-li individuální vědomí iluzí, pak ovšem je iluzí všecko a především – také materialismus ekonomický [Ibid.: 203]. Neboť: „Vědecký socialista má komunistický hospodářský řád už nyní ve své představě (...) to znamená, že ekonomická ‚základna‘ marxistická není bází, nýbrž ‚nadstavbou‘, ekonomická ‚báze‘ se vláčí – za ideologií.“ [Ibid.: 213].

Tyto psychologické nedostatky mají původ v Marxově metafyzice, v materialismu. Materialismus metafyzický i psychologický Masaryk odmítá. Prohlašuje ho za *caput mortuum* marxismu, kterého se socialisté musejí vzdát [Ibid.: 121]. A domnívá se, že někteří už tuto cestu skutečně nastoupili: „Nepochybuji ani dost málo, že soudným marxistům je Marxův a Engelsův materialismus poněkud těsný“ [Ibid.: 122], – přičemž má na mysli mj. právě vývoj Bernsteinův.

Pro Bernsteina by ovšem přesněji platilo, že mu byl materialismus těsný v té „klasické“ podobě, jak ho podal Marx zejména v předmluvě ke *Kritice politické ekonomie*. Na tomto materialismu mu vadí především neúprosný determinismus. Že podle něj je to pohyb hmoty, který určuje tvorbu idejí a zaměření vůle – a tak jsou tyto stejně jako všechno dění v lidském světě materiálně nutné. „Přenesení materialismu do výkladu dějin znamená tedy tvrdit předem, že všechny historické pochody a historický vývoj jsou nutné.“ [Bernstein 1984: 30-31]. Materialista je mu kalvinistou bez Boha – vše je předem určeno, ne sice Bohem, ale celkem dané hmoty a silovými vztahy jejích částí.

Obsahem Marxovy předmluvy ke *Kritice politické ekonomie* je v podstatě tvrzení: Způsob výroby podmiňuje sociální, politický a duchovní proces života vůbec. Není to vědomí člověka, které určuje bytí, nýbrž naopak je to společenské bytí, které určuje vědomí. Proto se změnou ekonomické základny dochází rychleji či pomaleji k přeměně ohromné nadstavby, tj. právních a politických zřízení, jimž odpovídají určité formy společenského bytí [Ibid.: 31]. Tak to ostatně formuloval i Engels v *Anti-Dühringu*: poslední příčiny všech společenských změn a politických převratů nevězí v hlavách lidí, nýbrž ve změnách způsobu výroby a směny [Ibid.: 32].

Ale právě Engels dal Bernsteinovi podnět k pochybnosti o platnosti této jednostranné závislosti. Ve svých pozdějších pracích Engels určující sílu výrobních poměrů omezuje. Nejvýrazněji ve dvou dopisech z roku 1890 a 1894,⁶ kde dochází k závěru, že tato závislost není jednosměrná, nýbrž že mezi „základnou“ a „nadstavbou“ je působení *vzájemné*. Bernstein cituje z Engelsova dopisu z roku 1890: „Politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký atp. vývoj spočívá na vývoji ekonomickém. Ale tyto všechny procesy reagují vzájemně na sebe i na ekonomickou základnu.“ [Ibid.: 33].

Z toho vyvozuje, že Marx a Engels přisuzovali původně neekonomickým faktorům a jejich zpětnému vlivu na výrobní poměry značně menší působnost ve vývoji společnosti než ve svých pozdějších spisech. I když ekonomika hraje v historickém vývoji i nadále rozhodující roli (podle tohoto Engelsova konstatování), mají i neekonomické síly v něm svou působnost. Kdo dnes používá materialistickou teorii dějin, je podle Bernsteina povinen užívat ji v její vyvinutější formě a nikoli v původní podobě, jak ji nalézáme v dřívějších spisech Marxe i Engelse. To znamená, že je povinen vedle vývoje a vlivu výrobních sil a výrobních poměrů plně přihlížet k právním a morálním pojmům, historickým a náboženským tradicím každé epochy, k vlivům geografickým i jiným vlivům přírodním, k nimž patří i *povaha člověka a jeho duchovní vlohy* [Ibid.: 34, zvýraznil K. H.]. To je pozice Masarykovu pojetí blízká, i když vůči materialismu ne tak nesmiřitelně odmítavá.

V závěru své knihy, v níž se Bernstein vypořádává s celou řadou předsudků a neověřených dogmat marxismu, prohlašuje nakonec i on materialismus (jak se pod vlivem marxismu chápal v tehdejší sociální demokracii) za zavádějící ideologii; opovrhování ideálem, povýšení materialistických faktorů na všemocné síly vývoje, je podle něho osudným sebeklamem marxismu [Ibid.: 219].

Masaryk v *Otázce sociální* tento Bernsteinův vývoj hodnotí s uznáním a na doklad Bernsteinova odvratu od materialismu cituje z jednoho Bernsteinova článku [Bernstein 1897-1898, Masaryk 1947, I: 152] tato slova: „Všecek materialismus historický neodčiní faktu, že jsou to lidé, kteří dělají svou historii, že lidé mají hlavy, a že dispozice hlav není věcí tak mechanickou, aby byly ovládány jen stavem hospodářským.“ Není pochyby, že Bernstein tu byl Masarykovi vítaným svědkem proti materialismu, protože sám z marxismu vycházel a sám se k odmítnutí materialistického pojetí propracoval.

Dialektika

Jestliže v kritice materialismu jsou akcenty obou ještě odlišné, v přístupu k dialektice se jejich pozice silně sbližují. Oba považují dialektiku za neorganický, zbytečný a zavádějící prvek celé marxistické teorie – a odmítají ji jako nevhodnou metodu nazírání vůbec.

⁶) Otištěné v *Socialistischer Akademiker* v říjnu 1895.

Masaryk se ve své kritice obrací proti dialektice jako metodě vědecké. Vytýká jí, že nedbá rozdílu mezi objektem a poznáním: Kant se ještě snažil vymezit poznávací činnost psychologicky a noeticky, vymezit, co je našeho, co máme zvenčí – Hegelova dialektika rozdíl mezi poznáním a objektem už nedělá, Hegelovi všechny protivy „dialekticky“ splývají. „Věta sporu, o kterou se všechno myšlení opírá a kterou všechny filozofie uznávají za nejvyšší zákon myšlení, neplatí, pojem protivy je podstatnou součástí pravdy. To, co jest, myslí Hegel, zároveň také není, proto, že všechno vlastně jen vzniká a stále vzniká – starý Herakleitos se svým „všecko teče“ měl pravdu.“ [Masaryk 1947, I: 65]. Marxův materialismus má stejně jako Hegelova filozofie též hlavní zdroj dialektiky: neuznává totiž větu o sporu. Masarykovi není proto dialektika i ve způsobu materialistickém ničím jiným než „hokus-pokusem“. Marx a Engels podle něho „touto metafysickou pavučinou převlékli svůj materialistický kožich zcela zbytečně.“ [Ibid.: 63]. Nepoznali, že se jim dialektika nehodí: „To je vážnější fakt než mnohé odpory a nesrovnalosti v jednotlivostech u Marxe a Engelse přirozeně se dostavující. Zde jde o rozpor v noetickém odůvodnění celého systému.“ [Ibid.: 68]. Marx a Engels, vytýká Masaryk, přijali metodu metafyzické a noetické soustavy naprosto cizí a sobě protivné.

Bernstein argumentuje podobně: je si dobře vědom rozdílu mezi dialektikou Hegelovou a Marxovou. Připomíná si z Engelsova „Feuerbacha“ věty: „Zatímco Hegel chápal dialektiku jako sebevývoj pojmu, stala se Marxovi dialektika pojmu vědomým reflexem dialektického pohybu skutečného světa, čímž hegelovská dialektika byla opět „postavena z hlavy na nohy““. Ale s tím „převratem“ z hlavy na nohy to Bernsteinovi není tak jednoduché jako Engelsovi. Jakmile totiž opustíme půdu empiricky zjistitelných skutečností a začneme o nich uvažovat, octneme se ve světě odvozených pojmů, a jestliže pak následujeme zákony dialektiky, jak je stanovil Hegel, octneme se dřív, než si to uvědomíme, opět v oprátce „sebevývoje pojmu“. A pro Bernsteina právě zde leží největší vědecké nebezpečí hegelovské logiky rozporů, nebezpečí dvojznačnosti, nebezpečí svévolného konstruování vývoje [Bernstein 1984: 47]. Hegelova dialektika je mu tím nejzrádnějším v Marxově doktríně, je to překážka, léčka, která leží v cestě správnému chápání věcí. Nedbání zásady sporu, to stálé ano – i ne, a ne – i ano, zabraňuje poznat závažnost jednotlivých změn. „Velký klam Hegelovy dialektiky tkví v tom“, říká Bernstein [Ibid.: 62], „že není nikdy zcela v nepravu... Neodporuje si, protože podle ní každá věc v sobě nese svůj protiklad.“ A dále na téže stránce: „Co Marx a Engels vykonali velkého, vykonali nikoli s pomocí hegelovské dialektiky, nýbrž jí navzdory.“

Dialektika je Bernsteinem stejně jako Masarykem jako metoda pro socialistickou teorii naprosto nevhodná definitivně odepsána.

Historický materialismus

Nejvíce ruší Bernsteina dialektika aplikovaná na teorii vývoje společnosti a na běh lidských dějin, tzv. historický materialismus.

Bernstein odmítl Marxovo tvrzení, že vývoj společnosti k socialismu je zákonitý, a tedy nutný. Že probíhá jako boj vzájemně se potírajících tříd, které jsou produktem výrobních sil a ekonomických poměrů své epochy, jimiž je i výsledek tohoto souboje předurčen. Proti tomuto fatalismu zdůrazňoval Bernstein význam lidského prvku, lidského spolupůsobení, význam zralosti proletariátu a jeho organizace, význam vědomí v praxi dělnického hnutí a potřebu strategie přiměřené situaci a možnostem. Marx očekával zostření rozporů mezi proletariátem a buržoazií, očekával stále větší koncentraci kapitálu na úkor situace proletariátu, očekával mizení středních tříd a stále častější a hrozivější krizi

kapitalistického systému. To vše nakonec mělo vést ke katastrofickému konci kapitalismu a k jeho přeměně v socialismus. Ale Bernstein takové hodnocení pokládá za utopismus – Marx se stal nakonec zajatcem doktríny a ztratil kontakt se skutečností [Ibid.: 208-209].

Teorie postupného zbídačování proletariátu za kapitalismu, teorie zostrujícího se třídního boje a nutného zhroucení kapitalismu se dostala do konfliktu s fakty. Kapitalismus zvládá své krize, je flexibilní, projevuje větší životaschopnost, než mu Marxova teorie přisoudila. Životní úroveň dělnictva se zlepšuje, lepší se i jeho právní a politické postavení; střední třídy sice mění svůj charakter, ale nejsou likvidovány, vztahy ve společnosti se neredukují na polarizaci stále menšího počtu velkokapitalistů a stále více chudnoucího proletariátu.

Marxova teorie je poznamenána radikalismem blanquismu, v jehož programu byl pád buržoazie, její porážka a násilné vyvlastnění proletariátem. To je spekulativní doktrína, která idealizuje proletariát a revoluci posuzuje optimisticky jako otevření cesty k novému, lepšímu společenskému řádu. Marx tuto blanquistickou nauku – vinou dialektiky – přejal. Bernstein se této doktríně vzepřel. Vítězství socialismu nevidí jako imanentní ekonomickou nutnost, nýbrž jako výsledek růstu společenského bohatství, respektive společenských výrobních sil *společně* s všeobecným sociálním pokrokem, zvláště pak *s morální a intelektuální zralostí dělnické třídy* [Ibid.: 211]. Marxova katastrofická koncepce, z níž cesta k socialismu vede přes revoluci a násilné vyvlastnění buržoazie, je Bernsteinovi zbytkem utopismu, který s sebou marxismus ke své škodě vláčí. Sám vidí schůdnější cestu k povznesení proletariátu v zápasu o sociální reformu na půdě parlamentní demokracie. Demokracie je předpokladem socialismu – je nejen prostředkem k jeho uskutečnění, nýbrž i samotnou jeho podstatou [Ibid.: 168 a 170].

To je právě to převratné v Bernsteinově „revizionismu“: ne revolucí, ale denním zápasem – také na půdě parlamentu – mohou pracující dosáhnout důstojnějšího života, rozšíření svých práv a vyšší životní úrovně. Změna ekonomického systému není tak naléhavá jako *reforma* daných poměrů, jako rozšíření demokracie politické i na půdě hospodářské. To je alternativa k dogmatickému marxismu, kterou Bernstein doporučuje. Navzdory tomu, že dogmatičtí marxisté ho proto viní ze zrady socialismu.

Zatímco Bernsteinovi jde o to upozornit na nezbytnou změnu v taktice a chování sociální demokracie (zejména německé), Masaryk posuzuje historický materialismus z obecnější roviny filozofické. I on vychází z Marxovy předmluvy ke spisu *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, kde podmíněnost „nadstavby“ ekonomickou „základnou“ je pojímána jako nesporný fakt. Masaryk o této železné závislosti má své pochybnosti. Jemu „otázkou hlavní“ je: Jsou poměry ekonomické příčinou kulturního života a jsou jen ony reální? [Masaryk 1947, I: 171].

Marxe vedl materialistický dogmatismus k tomu, že přehlédl význam duševna, že historickou empirii nahrazoval fantastickou dedukcí a materialistickou konstrukcí, že v podstatě zůstával hegelovským absolutistou, hegelovským dogmatikem [Masaryk 1947, I: 176]. Marx ze svého materialistického pozitivistického stanoviska odmítal ideologii a zvláště etiku a utkvěl jen na ekonomice. Bez etiky je však Masarykovi vývoj člověka a společnosti neúplný: „Soudu etickému podléhá všechna činnost praktická a teoretická, také jednání a konání politické a hospodářské. Neříkám, že se etickými normami hospodářské jevy mají vykládat, nemyslím, že se pouhým kázáním lásky k bližnímu dá zorat pole a napéci chleba – ale tolik je jisto: všechno jednání, *inclusive* hospodářské, má být mravné, má-li jednání být mravné vůbec. Opakuji: to neznamena, že etika má ekonomice předpi-

sovat; ne, etika jen žádá od všech lidí, tedy i od lidí vytvářejících hodnotu a pracujících, aby byli lidští a mravní. (...) Toho Marx a Engels při svém pozitivismu a materialismu nepochopili. Odsud jejich nepřírozená snaha, posuzovat všechno lidské jednání jen hospodářsky. Odsud pak ovšem nutné fiasko tohoto krajního materialismu, a proto jeho pozdější zmírnění.“ [Ibid.: 355].

Marxova chyba je, že materializuje Hegelovu dialektiku a přehlíží význam duševna, a zejména rozumu, pro svobodu člověka. Masaryk se dovolává Kanta, který v rozumu vidí sílu aktivní, tvůrčí a sdílí s ním mínění o významu rozumové činnosti pro vývoj člověka a společnosti. Šlo mu v první řadě o otázku: „Do jaké míry jsme pány svého života individuálního, svého života historického? Do jaké míry jsme na přírodě a na vnějším světě nezávislí, do které míry jsme – jedním slovem – svobodní?“ [Ibid.: 208, viz též Masaryk 1881: 236].

Také Marxovi jde o svobodu, ale pojímá ji – kolektivně. Masarykovi však právě individuální vědomí a svědomí je nezbytnou podmínkou svobody, a také odpovědnosti, kterou od člověka vyžadujeme. „Všecka historie“, argumentuje Masaryk, „nemůže mi dát přesvědčení, že tak a jinak jednat mám a musím – svědomí, pocit povinnosti nedává žádná historie; žádné pojetí dějin sebezpěšnější a vědecktější nemůže nahradit etiku, tak jako historií nelze nahradit ani logiku. Vývoj historický, vývoj kolektivní neodčiňuje individuální myšlení a poznání, neodčiňuje svědomí.“ [Masaryk 1947, I: 299]. A dodává: „Také já, já se svým vědomím a svědomím jsem historie!“

Materialistický fatalismus je mu nepřijatelný, neboť stojí na pozici zcela odlišné: „Sám si vykládám svět a historii theisticky: theistický determinism je mně pak synergismem nejen sociálním, ale právě i metafysickým.“ [Ibid.: 309].

Nejen filozoficky, ale také sociologicky odporuje tvrzením Marxovým. Marx si podle něho věc značně zjednodušuje, když všechny nekapitalisty označuje jako antagonistickou třídu, kterou staví proti proletariátu. „Není té protivy třídní, kterou Marx požaduje. Není ani těch hospodářských krisí, jejichž pravidelný návrat Marx předpokládal přímo kalendářně.“ [Ibid.: 276]. Marxův historický katastrofismus se nekoná [Ibid.: 388]. Protivky mají sice význam v logice, v estetice, v životě společenském, ale to neznamená, že tu existuje nějaký *obecný historický zákon protiv* (zvýraznil K. H.), jak tvrdí Marx.

Masarykův soud o historickém materialismu je blízký soudu Bernsteinovu. Konstrukce protikladných tříd, které jsou vývojem ekonomiky vedeny k nevyhnutelnému střetu ústímu v zničení kapitalismu a nastolení socialismu, je pro výklad historie a vývoje společnosti nedostatečná. Kapitalismus se nezhroutí vlastní protivou, je schopen vývoje, kritéria Marxova jsou pro skutečnost ochuzující, jednostranná.

„Podle Marxe (zejména podle I. svazku *Kapitálu*) rozpadá se moderní společnost na dva světy, vlastně na hospodářské peklo a na hospodářské nebe; ovšem toto nebe se nakonec stává peklem také.“ [Ibid.: 374].⁷ Zajímavá dialektika! Peklo kapitalismu se mění v nebe komunismu – které se člověku stane peklem!

Masaryk předjímavě pochopil, že člověk zbavený svobody, své individuality, podřízený jen „železnému zákonu dialektického vývoje“, vykládaného dogmatickými mar-

7) Proti katastrofismu Marxovu argumentuje Masaryk podobně jako Bernstein: „Marx prorokoval, že kapitalistická společnost brzy upadne; toto své proroctví zakládal na domnělém poznání, že kapitál se pořád více a více koncentruje, že malé živnosti a menší průmysl mizí a dělnictvo se ničí, takže nastane převrat, co nevidět. Marx prorokoval špatně...“ [Ibid.: 297].

xisty, se nakonec v schématu zkolektivnění dostává do pekla nesvobody, manipulace a zotročení. Proto je mu sympatická Bernsteinova snaha o to, aby sociální demokracie odmítla teorii katastrofismu a věnovala se usilovné práci reformní parlamentní cestou.

S poukazem na Engelsovo pozdější přiznání, že hospodářské poměry mají sice určující vliv, ale nikoli jediný, a s ohledem na korektury mladších marxistů (včetně Bernsteina) dochází Masaryk k závěru, že „ekonomický materialism postupem doby tak vyprchal, že z něho nakonec nezbyvá nic jiného než učení, že ekonomické poměry v historii hrají mnohem větší úlohu, než si dějepisci před Marxem byli vědomi [Ibid.: 187].

Revoluce

S historickým materialismem odmítali Masaryk i Bernstein i teorii revoluce a koncept diktatury proletariátu.

Masaryk byl už ve svých dřívějších spisech proti násilí a revoluci zcela zásadně. Revoluci považuje za hrubý politický primitivismus, který se protíví vývoji a pokroku. Proti ní staví reformaci, která se netýká jen postupné úpravy společenského systému, ale především člověka: náprava srdce a hlavy, myšlení a mravů je hlavní osou jeho reformismu – také sociálního.

Z tohoto hlediska posuzuje i Marxovy a Engelsovy názory na revoluci. Myšlenka revoluce podle Masaryka nevyplynula organicky z Marxovy teorie ekonomické, nýbrž byla jimi přijata dříve, než Marx vypracoval svou teorii. Stala se jim kategorickým imperativem politického boje proletariátu. V *Komunistickém manifestu* (1848) se násilný převrat dosavadního společenského řádu prohlašuje za jedinou cestu k dosažení komunistického cíle. Také celý I. svazek *Kapitálu* je apelem k povstání proti násilnictví kapitálu. Ale po tom, „zda by mohla revoluce uskutečnit žádoucí ideál humanity vůbec a zda by jej mohla uskutečnit tak obecně a v jediném okamžiku, po tom se Marx neptá. O tom, že revoluce není jen praxe, nýbrž také násilný čin, to jest, že třeba káže zabíjet – o tom si Marx nedělá už vůbec žádných skrupulí.“ [Masaryk 1947, II: 297].

Marx nedoceňuje individuum, to je u něho podřízeno deterministicky historickému vývoji společnosti určenému vývojem výrobních sil a poměrů. I proletariát Marxův je neosobní hegelovskou konstrukcí. A ačkoliv Masaryk jinak hodnotil Marxův (a Engelsův) myšlenkový výkon i praktické působení vysoko,⁸ nechává se strhnout k nemasarykovské pointě: „Na proletářskou kostru hegelovsky tu zkonstruovanou a vši lidskosti zbavenou navěšují se později v Kapitále nejnutnější ekonomické a statistické cáry.“ [Ibid.: 297].

Masaryk ovšem nepopírá, že Marx časem od svého revolučního radikalismu upouští, III. svazek *Kapitálu* je už koncipován mírněji. Katastrofický koncept však ho stále přivádí k revoluci. Od roku 1867 se však dostalo německému dělnictvu pomocí všeobecného hlasovacího práva nové politické zbraně. Revoluce už nebyla jedinou cestou k dosažení cíle, jak to prohlašoval ještě *Komunistický manifest*. To po Marxově smrti pochopil Engels. I když se myšlenky na revoluci (resp. práva na ni) zcela nevzdal, vyslo-

⁸) Na str. 264-265 II. svazku [Ibid.] čteme: „Pro poznání a pro pochopení pravého významu socialismu, pro podání a pro pochopení sociální otázky dělnické a proletářské učinili Marx a Engels velmi mnoho – jejich zásluhu v té věci nelze cenit dost vysoko. (...) Jejich výkon zasluhuje vřelé uznání.“

vil se krátce před svou smrtí v roce 1895 pro využití zákonných prostředků v boji proletariátu.

Po Engelsově smrti, poznamenává Masaryk, se mezi marxisty vede o revoluci živá diskuse. „Nejrozhodněji a nejodkrytěji zavrhuje revoluci Bernstein a odůvodňuje své veto odmítáním Marxovy teorie katastrofy.“ [Ibid.: 281]. Tato diskuse je Masarykovi důkazem, „že v marxismu a socialismu vůbec nastává v názorech o politické taktice obrat ve prospěch taktiky nerevoluční.“ [Ibid.: 286]. To byl jistě závěr předčasný. Sociální demokraté se sami revoluční myšlenky ještě nevzdávali. A Leninovým působením se „taktika revoluční“ měla stát dokonce osudem a civilizační deviací velké části světa na mnoho desetiletí. Teprve tváří v tvář sovětskému terorismu a hospodářskému zaostávání „revolučních režimů“ se socialisté ve své většině revoluční taktiky zcela odřekli.

Také Bernstein vytýká, že idea revoluce je v Marxově teorii neorganická – Marx ji přijal z blanquismu. Už v *Komunistickém manifestu* přijal blanquistickou víru v nezměnitelnou tvůrčí sílu politického násilí a jeho výrazu: revolučního vyvlastnění. Ačkoli si Marx na rozdíl od blanquistů a jiných demagogů uvědomoval, že dělnická třída ještě nedosáhla zralosti nezbytné k jejímu osvobození a že také nové ekonomické podmínky nejsou k tomu zralé, vracel se k revoluční taktice vždy znovu a znovu. Namísto skutečných poměrů, které by revoluci dávaly vyhlídku na úspěch, dostává se u něho do popředí blanquistická vůle k revoluci (to postřehl i Masaryk, který to však vysvětloval jinou závislostí). Bernstein před tímto revolučním voluntarismem varuje: přes intelektuální a politický pokrok proletariátu není jeho připravenost ještě taková, aby mohl převzít sám politickou vládu. Je třeba brát dělnictvo jako takové, jaké skutečně je. A dělníci nejsou ani tak všeobecně zbídačeni, jak to předvídal *Komunistický manifest*, ani nejsou ještě prosti předsudků a slabostí, jak si revolucionáři namlouvají. Bernstein má také vážnou pochybnost, že vývoj produktivních sil již dosáhl takového stupně, aby se mohlo přikročit k odstranění tříd [Bernstein 1984: 216]. Je tedy na místě uvážit, co nabízí cesta revoluční a čeho lze dosáhnout cestou zákonnou. A Bernsteinovo srovnání výhod i rizik jedné i druhé cesty nenechává na pochybách, že preferuje aktivity vedené demokratickými prostředky. Demokracie je mu „prostředkem k vybojování socialismu i formou jeho uskutečnění“ [Ibid.: 154]. Je třeba využít všeobecného hlasovacího práva k rozšíření demokracie. V pokroku kulturním, morálním i právním, ve vzdělání dělnictva a ve využití parlamentní demokracie vidí Bernstein spolehlivější cestu k socialismu než v utopismu revolučním.

V tom mu mohl Masaryk jen přitakat.

Diktatura proletariátu

Později, v roce 1920 vystoupili oba kritici marxistické revoluční teorie proti bolševické revoluci v Rusku také politicky.

Bernstein v doslovu k novému vydání svých *Voraussetzungen* z roku 1920 se znovu vrací k tezi, že socialismus lze uvést v život jen na určitém (vysokém) stupni hospodářské znalosti i přiměřeného uvědomění a vzdělání proletariátu – jinak hrozí proletářský terorismus, nesvoboda a svévolná diktatura vůdců. Bolševici podle něho tyto předpoklady ignorovali a pokoušejí se nahradit významnou fází sociálního vývoje svévolnými politickými akty. Bolševická diktatura proto nemá nic společného s marxovskou „diktaturou proletariátu“, nýbrž je ve skutečnosti diktaturou jedné strany, která se za podpory jen části proletariátu v příznivém okamžiku zmocnila vlády a pomocí naverbovaných gard a za

použití teroristických opatření všechny ostatní politické strany, ať socialistické či nesocialistické, potlačila [Bernstein 1984: 226].

Také Masaryk, který v roce 1920 zasáhl do sporů mezi reformisty a revolučním křídlem v sociální demokracii, označuje revoluci v Rusku shodně s Bernsteinem za politickou, nikoli hospodářskou a sociální [Masaryk 1990]. Lenina podpořili podle něho unavení vojáci, když prohlásil, že válka má být stůj co stůj skončena. Tím Lenin zvítězil, nikoli tím, že podle Marxe postihl světovou situaci kapitalismu a socialismu [Ibid.: 19]. Diktatura, kterou bolševici vyhlásují, není diktaturou proletariátu podle Marxova učení, nýbrž diktaturou vůdců, oligarchií, diktaturou nad proletariátem [Ibid.: 25]. Bolševici se dovolávají Marxe, ale ve skutečnosti jdou za Bakuninovou mystickou vírou v revoluci. Jsou doktrináři a jejich polemika je scholastikou v nejhorším smyslu slova [Ibid.: 29]. Praktikují diktaturu teroristicky – v tom se Marxe dovolávat nemohou [Ibid.: 31]. Nestojí pevně na mravních základech a proto vyvozují ze svého absolutistického učení a programu zásadu, že k dosažení domněle správného cíle je každý prostředek dobrý [Ibid.: 68].

Masaryk odmítá na základě svých dřívějších poznatků i osobní zkušenosti s ruskou revolucí považovat naši situaci za obdobnou situaci v Rusku. Odmítá proto také ruské metody. Naše situace je jiná, naše tradice jsou jiné, dělnictvo u nás má silnou stranu zastoupenou ve vládě a v parlamentě. Naší cestou není revoluce, ale parlamentní demokracie.

* * *

Není divu, že Bernsteinův revizionismus i Masarykův etický socialismus byly svým neúprosným kritikem trnem v oku stoupencům Leninovy revoluční teorie. Oba byli proto v období komunistické diktatury dáni „na index“. Psát o nich bylo možno jen za cenu překrucování jejich názorů a zneuctění jejich osobností. Boj s masarykismem a sociálně demokratickým revizionismem se stal marx-leninským propagandistům nadlouho přitažlivým a komunistickou stranou honorovaným úkolem. Tím spíše, že Bernsteinova revize i Masarykova kritika marxismu se staly zdrojem odporu proti sovětskému modelu expandujícímu do dalších oblastí. Bernsteinovy názory našly silnou odezvu v Godesberském programu (1959) německé sociální demokracie (SPD) a ovlivnily i program Socialistické internacionály a většiny tradičních sociálně demokratických a socialistických stran.

I u nás byly Masarykovy myšlenky a revizionismus bernsteinovské provenience považovány za stále „nebezpečí“, které muselo být potlačováno. A to nejen v běsovém období padesátých let. Ještě v letech, kdy po blamáži stalinského terorismu se začalo i mezi komunistickými intelektuály uplatňovat méně nesmiřitelné hledisko ke kritice marx-leninských dogmat, tažení proti masarykismu a sociálně demokratickému reformismu nepřestávalo.⁹ Měnily se jen kontrasty. Od monumentu Stalinova se přecházelo ke

⁹) Např. [Jičínský 1965], kde o kritice diktatury proletariátu píše: „Při obhajobě a odůvodňování reformistických koncepcí obraceli se jejich hlasatelé proti sovětské diktatuře proletariátu, která prý ignorovala fakt, že úkoly při socialistické přeměně hospodářství budou obtížné a vyžadují si delší časové údobí než vlastní změna v mocenských poměrech. (...) Přitom „zapomněli“, že ony ekonomické a administrativní problémy socialistické výstavby *nelze řešit bez mocenského převratu, bez diktatury proletariátu*.“ [Ibid.: 99, podtrhl K. H.]. Podle autora je třeba reformistickou kritiku leninského pojetí diktatury proletariátu kategoricky odmítnout [Ibid.: 101]. Znovu proti masarykismu a revizionismu vytáhli komunističtí „normalizátoři“ po Pražském jaru: viz kolektiv sovět-

skulpturám Leninovým. V Leninovi se hledala očista zvráceností „kultu osobnosti“.¹⁰ Jeden mýtus měl být nahrazen mýtem – dřívějším. Ale i ten se rozpadl, když se politická a ideová základna komunismu v devadesátých letech našeho století zhroutila. Kritika marxismu, kterou před sto lety provedli Bernstein a Masaryk, se ukázala teoreticky i politicky jako oprávněná.

Shrnutí

Masaryk i Bernstein docházejí v kritice marxismu k závěrům velmi podobným. Oba zpochybňují materialismus jako jednostranný, úzký a filozoficky nedostatečný základ k pochopení podstaty a vývoje společnosti. Odmítají dialektiku jako cizí, zbytečný a zavádějící prvek v marxistické teorii. Odmítají katastrofismus a násilnou revoluci jako cestu k vysněné „beztržní společnosti“. Proti neosobním silám určujícím s fatalistickou nutností vývoj společnosti zdůrazňují nezbytnost lidského faktoru, rozumu a morálky. Socialismus jim není teoreticky zkonstruovaným cílem, nýbrž formou vývoje společnosti směřující k větší svobodě, spravedlnosti, vyšší životní úrovni, vyšší kultuře – a také k větší sociální odpovědnosti a vzájemné solidaritě.

Jejich kritika vychází z odlišných pozic. Masaryk uvažuje o marxismu jako humanistický filozof, Bernstein jako angažovaný socialista. Masaryk k této kritice přistupoval už s vypracovanou filozofií humanismu, teisticky pojatého osobního i sociálního synergismu, a vnášel do studia některé své hotové názory z dřívějších svých studií, které si v konfrontaci s marxismem z velké části znovu ověřoval, upevňoval a upřesňoval. Posuzoval marxismus jako vnější výzvu, která hrozila zavést politickou filozofii a dělnické hnutí na cesty evropskému myšlení cizí a vývoji společnosti nebezpečné. Pochopil nesmírnou váhu této teorie a chtěl na její chyby upozornit a před jejími destruktivními následky včas varovat.

Bernstein, který se k marxismu nejprve důvěřivě přimkl, odhaloval vlastním studiem a úvahami některé jeho slabosti a snažil se tento teoretický prospekt socialismu zbavit některých chyb, korigovat jej skutečností. Jako aktivní socialista hledal pro sebe a pro svou stranu spolehlivější, adekvátnější orientační systém. Časem – aniž přestal uvažovat jako socialista – byl svými studiemi veden k odmítnutí klíčových prvků Marxovy teorie a vymezil předpoklady socialismu ve shodě se skutečným vývojem.

Oba myslitele spojuje odpor proti názoru, že historie společnosti – a tím i každého jednotlivce – je závislá na vývoji neosobních faktorů ekonomických. Trvají na svébytnosti lidského ducha, na podílu člověka při utváření vztahů ve společnosti, na jeho odpovědnosti za sebe i druhé. Oba také zdůvodňují socialismus – morálně. Nejvhodnějším rámcem pro další vývoj společnosti – i pro pokrok sociální – je jim demokracie.

Bernstein viděl smysl své práce v povznesení a osvobození dělnictva politickou a kulturní aktivitou. Zůstával loajálním členem německé sociální demokracie i poté, co jeho „revizionismus“ byl odmítnut a strana se i nadále – alespoň v teorii – hlásila k marxismu.

ských a čs. autorů, *Současný pravicový revizionismus, kritická analýza*, zejm. kap. XXI, autor: L. Hrzal [*Současný...* 1973].

¹⁰⁾ Leninův kult – kult revoluce a diktatury proletariátu měl koncem padesátých a v šedesátých letech překrýt stíny stalinismu. Kremelské archivy zpřístupněné po rozpadu Sovětského svazu však odhalují Lenina jako duchovního původce komunistického teroru, který neváhal vydávat příkazy i k masovým likvidacím kulaků, popů a jiných nepřátel, dodáváje „čím více, tím lépe“ [Pipes a Brandenburger 1996].

V tom smyslu rozhodující byl pro něho zápas sociálně znevýhodněné části společnosti o občanské i sociální vyrovnání. Masaryk naproti tomu kladl otázky obecněji: nejen spravedlnost sociální, ale důstojný, plodný a smysluplný život všech – to je smysl jeho práce vědecké i politické. Zůstával i při kladení otázky sociální nadtřídním humanistou; třebaže dával zřetelně najevo svou sympatii všem, jimž byla odpírána spravedlnost – také sociální –, posuzoval člověka i společenské instituce univerzalisticky: *sub specie aeternitatis*.

Masarykova kritika marxismu byla vedena především z pozice filozofické, sociologické a psychologické. Ale byl v ní i silný zřetel náboženský, který u Bernsteina nenacházíme. Bernstein je fundovaný v kritice hospodářské a polemice politické; nedostatek erudice filozofické je ale plně vyvážen úsudkem „zdravého rozumu“. Není pochyby, že Bernstein svými články v *Die Neue Zeit* poskytl Masarykovi řadu podnětů. Sociologický a hospodářský rozbor současného kapitalismu, opřený o statistické studie, kritika teorie nadhodnoty i závažné námitky proti katastrofismu Marxovy teorie poskytl Masarykovi vítané (a hojně citované) argumenty zapadající do jeho vlastního kriticizmu. Naproti tomu Masaryk svým univerzalistickým zaměřením dával kritice marxismu dimenzi celocivilizační, rozšiřoval ji v diskusi o smysl života jedince i společnosti vůbec.

Paralelita této kritiky umožnila komplexnější pohled na marxismus, zejména upozornila na nebezpečné důsledky jeho radikalismu. Jeho pozdějšímu tažení pod jménem Leninovým však nezabránila.

Masarykova kniha způsobila trochu myšlenkového rozruchu v českých politických kruzích; posílila reformistické křídlo socialismu u nás; měla i vliv na sociální politiku I. republiky. Po II. světové válce však velká část českých a slovenských politizujících intelektuálů považovala Masarykovu knihu za překonanou, v lecčems zjednodušující a naivní. Jejich založení sejevila přitažlivější radikální koncepce marx-leninismu (v „kompetentní“ interpretaci Stalinově) zneužívající marxistickou teorii ke svým mocenským záměrům.

Bernsteinovo myšlenkové dědictví měl potkat jiný osud. Ač dlouho znevažován, stal se posléze revizionismus a reformismus většinovým názorem sociálně demokratických a socialistických stran Západu. Konfrontovány s tristní skutečností komunistických diktatur, staly se Bernsteinovy myšlenky nejen zdrojem kritiky marx-leninských dogmat, ale vytvářely základ pro koncepci alternativního demokratického a humanitně orientovaného socialismu. Právem mohl Bruno Kreisky o Bernsteinovi prohlásit: „Ve skutečnosti byl on tím velkým politickým reformátorem, nikoli Marx“.¹¹

I dnes – přes některé dobové podmíněné nedostatky – zůstává studium Masarykových i Bernsteinových názorů na socialismus aktuální a vděčnou četbou. Snad právě proto, že historická zkušenost s důsledky Marxova radikalismu, jehož „rozvití“ se ujal Lenin a jeho stoupenci, nakonec ukázala, jak včasná a prozíravá – byť ve své době málo povšimnutá – byla tehdejší kritika marxismu obou autorů.

KAREL HRUBÝ *studoval na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. V padesátých letech byl odsouzen k 10 letům vězení, po propuštění pracoval jako dělník. V roce 1968 odešel do exilu, působil ve Švýcarsku jako sociolog; žije v Basileji. Autor řady studií o Masarykovi a editor sborníku T. G. Masaryk in Perspective, Comments and Criticism (SI'U-Press 1981; spolu s M. Čapkem). V letech*

¹¹) *Der Spiegel*, Nr. 14, 4. 4. 1983, s. 132.

1984-1991 redaktor čtvrtletníku SVU Proměny. O politické aktivitě exilové sociální demokracie
Léta mimo domov, 1996.

Literatura

- Beld, Antonie van den 1975. *Humanity. The Political and Social Philosophy of Thomas G. Masaryk*. The Hague: Mouton.
- Bernstein, Eduard 1897-1898. „Kritische Zwischenspiel.“ *Neue Zeit* 15, sv. 2, vyd. K. Kautsky.
- Bernstein, Eduard 1984. *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, 8. vyd. (1. vyd. 1899). Berlin-Bonn: J. H. W. Dietz.
- Čapek, Karel 1969. *Hovory s TGM*, 7. vyd. Praha: Čs. spisovatel.
- Grebing, H. 1977. *Der Revisionismus. Von Bernstein zum Prager Frühling*. München: Beck-Verlag.
- Gustafsson, Bo 1972. *Marxismus und Revisionismus, E. Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen*, 2 sv. Frankfurt a. M.: Europäische Verlaganstalt.
- Heimann, H., Th. Meyer (Hrsg.) 1978. *Bernstein und der Demokratische Sozialismus*. Berlin/Bonn: J. H. W. Dietz.
- Hoffmann, Roland J. 1988. *T. G. Masaryk und die tschechische Frage*. München: R. Oldenbourg.
- Jičínský, Zdeněk 1965. *K politické ideologii buržoasní ČSR*. Praha: NPL.
- Luxemburg, Rosa 1899. *Sozialreform oder Revolution?* Leipzig: G. Heinrich.
- Masaryk, T. G. 1881. *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*. Wien: Carl Konegen.
- Masaryk, T. G. 1895. *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha: Čas.
- Masaryk, T. G. 1947. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. I, II*, 6. vyd. Praha: Čin.
- Masaryk, T. G. 1990. *O bolševictví*. Praha: Evropský kulturní klub.
- Meyer, Th. 1977. „Bernsteins konstruktiver Sozialismus.“ In *Bernsteins Beiträge zur Theorie des Sozialismus*. Berlin/Bonn: J. H. W. Dietz.
- Miller, S. 1964. *Das Problem der Freiheit im Sozialismus*. Frankfurt a. M.: Europäische Verlaganstalt.
- Modráček, František 1930. *Masaryk und der Sozialismus. Festschrift Th. G. Masaryk zum 80. Geburtstag*, II. Bonn: F. Cohen.
- Pipes, Richard, David Brandenburger (eds.) 1996. *The Unknown Lenin. From the Secret Archive*. New Haven/London: Yale University Press.
- Scholz-Brandenburg, Till 1992. *Eduard Bernstein und Karl Kautsky. Entstehung und Wandlung des sozialdemokratischen Partei-Marxismus in Spiegel ihrer Korrespondenz 1878-1932*. Köln: Böhlen-Verlag.
- Současný pravicový revizionismus, kritická analýza* 1973. Praha: Svoboda.
- Šolle, Z. 1995. *K. Kautsky a Československo*. Praha: Archiv Akademie věd ČR a Masarykovy dělnické akademie.
- Vozka, Jaroslav 1930-1931. „Masarykova cesta k socialismu.“ S. 81-85 in *Vůdce generací II*. Praha: Čin.

Summary

At the end of the 19th century Marx's theory was analysed by two different thinkers: Masaryk and Bernstein. Although reviewing from different points of view, they arrived at similar conclusions: that Marx's theory was in many aspects wrong and needed to be critically revised.

Thomas G. Masaryk, at that time Professor of Philosophy at the Charles University in Prague, examined Marx's theory from the philosophical, sociological and psychological point of view; he

resolutely rejected the materialism and the dialectic in Marx's philosophy and consequently the historical materialism as well. According to Masaryk, socialism should not simply be identified with Marxism. Marxist materialism and mechanism is narrow-minded and in many aspects unacceptable. The social question is not only an economic question, but also a spiritual and a moral one; socialism is understood by him as a programme for a higher social justice and morality. The ideal of humanity demands not a revolution, but a social, political and moral reform. For Masaryk, the individual is not lost in the multitude as he is for Marx and Engels. By contrast, he believed in the creative spontaneity of the individual who freely sets his own goals and may thus overcome even the weight of so-called objective factors.

Eduard Bernstein, a publicist and theorist of German Social Democracy and for some time a close collaborator of Friedrich Engels, was an ardent 'Marxist' before his scepticism on some of Marx's theorems arose; he analysed Marxism as a devoted socialist.

Bernstein started his revision of Marxism by abandoning the theory of capitalist collapse. In his opinion, Marx's forecast of the unavoidable collapse of capitalism in some near future was wrong. There was no clear tendency towards proletarianisation; there was no growing acuteness of capitalist contradictions – the 'catastrophe' theory of Marx was based on the wrong assumptions. In the existing conditions, social revolution had no chance of success. Social reform of the capitalist system by means of parliamentary democracy was a more promising path to the future than violent revolution. Bernstein – like Masaryk – was arguing against materialistic determinism as well as against the dialectic, which both led to an abstract (and incorrect) construction of reality.

Bernstein and Masaryk rejected violent revolution and the dictatorship of proletariat. For Masaryk humanity does not require revolutionary violence in the manner of Marxism. For Bernstein revolution is unacceptable because society had not (yet) attained the required degree of development of the productive forces for the abolition of classes.

Consequently, when the Bolshevik revolution broke out in Russia, both Masaryk and Bernstein warned the Western proletariat against the way of Bolsheviks. They pleaded with emphasis on a reformist approach to the social problems in European countries. Masaryk concluded that the Bolshevik revolutionary methods and state terrorism did not accord with Marx's theory; Lenin and the Bolsheviks deviated from Marxist orthodoxy in the mere pursuit of power. There was no dictatorship of the proletariat in Russia – it was the dictatorship of the Party's leaders and bureaucracy, not that of the workers; the Bolshevik regime would end in tyranny. This warning of Bernstein and Masaryk met with lukewarm response; however, the later experience with Bolsheviks in Russia and Eastern Europe bore out their predictions.

Revue pro politiku a kulturu PROGLAS

Ročník IX (1998), číslo 7

OBSAH

EDITORIAL

František Mikš: Soumrak hochštaplerů

ČESKÁ POLITIKA

Petr Fiala: Opoziční smlouva a strategie českých politických stran

Bohumil Pečinka: Opoziční smlouva: východisko z krize nebo mocenská dohoda?

Hana Marvanová: Je překonané dělení na pravici a levici?

Vladimír Čermák: O listopadové revoluci trochu jinak

POLEMIKA

Michal Fousek: Několik poznámek na obranu ideálu

Ze zahraničí / Mezinárodní vztahy

Velká Británie: první rok vlády labouristů

Agnieszka Magdziak-Miszewska: Rusko: marasmus nebo diktatura?

FILOSOFIE XX. STOLETÍ

Pavel Floss: O smyslu etiky dnes

TÉMA

Pavel Švanda: Máme se věčně stydět?

Jan B. Uhlíř: Ladislav Rašín a Výbor na obranu republiky

DOKUMENT

Jiří Knapík: Film a ideologie

KNIHY, O KTERÝCH SE MLUVÍ

Jan Holzer: Ideologická mytologie Druhé republiky

Jan Suchánek: Humanistický Hajaja

LITERÁRNÍ PŘÍLOHA 3/1998

Jiří Látal: Apollinaire, člověk a básník

Michel Estève: Aktuálnost G. Bernanose

Ivan Slavík: Můj Claudel

Božena Neumannová: Byla jsem ženou slavného muže

Jiří Kuběna: Úzká brána

Karel Křepelka: Hora horování? Horování hory!

Mojmír Trávníček: Pašije podle Vítá Slívy

Petr Bubeníček: Vyprávím, tedy jsem

Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)

Mendlovo nám. 1a, 603 00 Brno